

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

گروه حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته علوم سیاسی

عنوان:

مقایسه نقش امام خمینی(ره) و روشنفکران در بسیج مردمی زمان انقلاب اسلامی و جنگ ایران و

عراق

استاد راهنما:

دکتر امین نواختی مقدم

استاد مشاور:

دکتر رجب ایزدی

پژوهشگر:

راضیه نیازیان

بهمن ۱۳۹۰

عنوان پایان نامه: بررسی بسیج مردمی زمان انقلاب و جنگ و مقایسه ی نقش امام خمینی و روشنفکران

استاد راهنما: دکتر امین نواختی مقدم

استاد مشاور: دکتر رجب ایزدی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: علوم سیاسی گرایش: علوم سیاسی دانشگاه: تبریز

دانشکده: علوم انسانی و اجتماعی تاریخ فارغ التحصیلی: بهمن ۱۳۹۰ تعداد صفحه: ۱۸۸

کلید واژه‌ها: انقلاب ۱۳۵۷، بسیج سیاسی، توده‌ی مردم، امام خمینی، روشنفکران

چکیده:

انقلاب اسلامی ایران، از زوایای گوناگون و در محافل علمی سرتاسر جهان مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. انقلابی که آخرین انقلاب قرن نام دارد، از لحاظ نظری و عملی یک انقلاب اجتماعی بوده است، زیرا در انقلاب اجتماعی کل طبقه‌ی حاکمه و زیر ساخت‌های آن تغییر می کند. در انقلاب ایران نیز علاوه بر تغییرات در هیئت حاکمه، کل زیر ساخت‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی موجود در جامعه دچار تحولات بنیادین شدند. انجام این تحول بنیادین، مقدمات و پیش فرض‌هایی را نیازمند بود که مردم، رهبری و ایدئولوژی از جمله‌ی آنان بود و در این میان بحث ایدئولوگ انقلاب از همه مهم‌تر به نظر می رسد، چرا که به نظر بسیاری از نظریه پردازان انقلاب، انقلاب ۱۳۵۷ ایران، بدون وجود امام خمینی(ره) نمی توانست به وجود بیاید و پیروز گردد.

تقلیل علت وقوع این پدیده نادر و یا معجزه قرن صرفاً در یک علت مثلاً مذهبی، سیاسی، اقتصادی به دور از واقعیات رخ داده می باشد، چراکه نه انقلاب ایران تک علتی بوده است و نه گروه یا طیف خاصی می تواند داعیه دار انقلاب باشد؛ انقلاب در شرایط زمانی و مکانی و بستر خاص خود انجام می گیرد. در انقلاب ایران گروه‌های مختلفی در طیف مبارزه قرار داشتند و وجه مشترک همه آن‌ها دشمن مشترکشان یعنی رژیم استبدادی محمدرضا شاه

پهلوی بود. طیفی که شامل گروه‌های چپ مذهبی و غیر مذهبی، سکولارها، ملی-مذهبی‌ها، روشنفکران دانشگاهی، دانشجویان، کارگران، دهقانان، بازاریان، مردم عادی و... بودند و مطمئناً انقلاب ایران جز با اتحاد استراتژیک همه‌ی این اقشار به پیروزی نمی‌رسید و در این میان، بحث بسیج سیاسی این گروه‌های متنوع و بعضاً متضاد از لحاظ فکری حول یک محور یعنی براندازی رژیم پهلوی مهارت بسیار والایی را خواستار بود که هر کس و هر طیفی نمی‌توانست این بسیج استراتژیک را به وجود آورد، اتحادی استراتژیک و موقتی حول محور براندازی شاه که مرکز ثقل خواسته‌های تمامی این گروه‌ها بود، زیرا بعد از وقوع انقلاب این اتحاد شکست.

انقلاب اسلامی ایران در سال‌های ۵۶ و ۵۷ معماهای بسیاری را پیش روی محققین علوم اجتماعی قرار داد و از جمله مهم‌ترین آن‌ها بحث رهبری این انقلاب بود. رهبری امام با کانال‌های ارتباطی غیر رسمی و بدون تکیه بر سازمان، مردم را به نشان دادن اعتراض علیه رژیم شاه فرا خواند و ضمن اتخاذ مواضع سر سخنان، برای بسیج سیاسی حاصله اقدام کرد و به عنوان رهبر و سخنگوی انقلاب تقاضای جنبش را برای طرف‌های درگیر اعلام کرد.

بعد از وقوع انقلاب و حتی در بطن فرایند انقلاب عده‌ی کثیری از روشنفکران و روحانیون، ادعای ایدئولوگ بودن و تئوریسین انقلاب را داشتند، ولی به نظر می‌رسد اکثر محققین در نقش بی‌بدیل امام خمینی (ره) متفق القولند، شخصیتی که در بحبوحه انقلاب مردمی‌ترین، رادیکال‌ترین و اسلامی‌ترین و اصلی‌ترین رهبر انقلاب بود و کسی در این برهه هم‌اورد و قابل قیاس با نقش بی‌بدیل این شخصیت نبود و ایشان حیطه‌ی بسیج‌گرایی گسترده‌ای را نسبت به سایر رهبران مدعی از جمله روشنفکران داشتند. امام توانست توده‌های مردم را بسیج کند و به حرکت در بیاورد در حالی که سایر روشنفکران بنا به دلایلی که خواهد آمد در انجام این کار موفق نشدند.

۱. پیشگفتار

۳	۱-۱- طرح مسأله
۵	۲-۱- سوال اصلی
۵	۳-۱- سوالات فرعی
۵	۴-۱- ضرورت پژوهش
۶	۵-۱- هدف پژوهش
۶	۶-۱- فرضیه ی اصلی
۶	۷-۱- فرضیات فرعی
۷	۸-۱- بررسی منابع
۹	۹-۱- تعریف مفاهیم
۹	۹-۱-۱- انقلاب
۱۰	۹-۱-۲- بسیج
۱۰	۹-۱-۳- بسیج سیاسی
۱۱	۹-۱-۴- روشنفکر
۱۱	۱۰-۱- روش تحقیق
۱۱	۱۱-۱- نتایج مورد انتظار
۱۲	۱۲-۱- حدود و ثغور تحقیق
۱۲	۱۳-۱- سازماندهی تحقیق

فصل اول: چهارچوب نظری

۱-۱-مقدمه.....	۱۵
۲-۱- وضعیت انقلابی و شرایط بسیج سیاسی.....	۱۶
۳-۱- شرایط بسیج سیاسی.....	۱۷
۱-۳-۱- شرایط اجتماعی بسیج.....	۱۷
۲-۳-۱- شرایط اقتصادی بسیج.....	۱۸
۳-۳-۱- شرایط سیاسی بسیج.....	۱۸
۴-۱- نقش سنن اسلامی در بسیج سیاسی.....	۱۹
۵-۱- مفاهیم سیاسی اسلام و بسیج سیاسی.....	۱۹
۶-۱- تشیع.....	۲۰
۷-۱- نظریات جامعه‌توده‌ای و تطبیق آن با شرایط ایران زمان انقلاب.....	۲۱
۸-۱- رهیافت های متفاوت در تبیین انقلاب اسلامی ایران.....	۲۶
۱-۸-۱- رهیافت اقتصادی و جامعه شناختی.....	۲۶
۲-۸-۱- رهیافت روانشناختی و برداشت های ذهنی.....	۲۹
۳-۸-۱- رهیافت سیاسی.....	۳۰
۴-۸-۱- رهیافت فرهنگی.....	۳۲
۵-۸-۱- رهیافت چند علتی.....	۳۴
۹-۱- رهاورد سخن.....	۳۶
فصل دوم: بررسی فرایند بسیج مردمی امام خمینی در زمان انقلاب.....	۳۷
۱-۲-مقدمه.....	۳۸
۲-۲- ویژگی های انقلاب.....	۳۹
۳-۲-ویژگی های انقلاب اسلامی ایران.....	۴۰
۴-۲- عوامل پیروزی انقلاب اسلامی.....	۴۲
۱-۴-۲- مردم.....	۴۲
۲-۴-۲- رهبری.....	۴۲

- ۴۴-۲-۳-۴-۲- ایدئولوژی ۴۴
- ۴۴-۲-۵-۲- زمینه‌های ساختاری تسهیل بسیج سیاسی به وسیله کارگزاران انقلابی..... ۴۴
- ۴۴-۲-۱-۵-۲- شرایط سیاسی ۴۴
- ۴۶-۲-۵-۲- شرایط اجتماعی ۴۶
- ۴۶-۲-۳-۵-۲- شرایط فرهنگی ۴۶
- ۴۷-۲-۶-۲- نابسامانی های جامعه‌ی ایران در دوره‌ی پیش از انقلاب ۴۷
- ۴۸-۲-۱-۶-۲- فاصله‌ی طبقاتی ۴۸
- ۴۸-۲-۲-۶-۲- فاصله‌ی دولت از طبقات اجتماعی ۴۸
- ۴۹-۲-۳-۶-۲- توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی ناموزون ۴۹
- ۵۳-۲-۷-۲- عوامل پذیرش همگانی ایدئولوژی انقلاب اسلامی ایران ۵۳
- ۵۵-۲-۸-۲- نظریه‌های مربوط به طبقه اجتماعی مشارکت کنندگان در انقلاب ۵۵
- ۵۸-۲-۹-۲- گروه‌های شرکت کننده در انقلاب و وزن سیاسی آن ها ۵۸
- ۶۰-۲-۱-۹-۲- روشنفکران ۶۰
- ۶۲-۲-۱-۱-۹-۲- ویژگی‌های روشنفکری ۶۲
- ۶۳-۲-۱-۱-۹-۲- روشنفکری دینی: ۶۳
- ۶۳-۲-۳-۱-۹-۲- دوره‌های مختلف فعالیت روشنفکران در ایران: ۶۳
- ۶۵-۲-۴-۱-۹-۲- روشنفکران و انقلاب..... ۶۵
- ۶۶-۲-۵-۱-۹-۲- روشنفکران و انقلاب اسلامی ایران..... ۶۶
- ۶۷-۲-۶-۱-۹-۲- اندیشه‌ی سیاسی چند تن از روشنفکران ۶۷
- ۶۷-۲-۱-۶-۱-۹-۲- جلال آل احمد ۶۷
- ۶۸-۲-۲-۶-۱-۹-۲- بازرگان ۶۸
- ۶۹-۲-۳-۶-۱-۹-۲- مطهری ۶۹
- ۷۰-۲-۴-۶-۱-۹-۲- علی شریعتی ۷۰
- ۷۳-۲-۲-۹-۲- روحانیون ۷۳

- ۲-۹-۳- دانشجویان ۷۴
- ۲-۹-۴- زنان ۷۷
- ۲-۹-۵- بازاریان ۷۸
- ۲-۹-۶- سرمایه داری مدرن: ۸۰
- ۲-۹-۷- کارگران: ۸۲
- ۲-۹-۸- دهقانان مهاجر ۸۳
- ۲-۹-۹- ارتش ۸۵
- ۲-۹-۱۰- اقلیت‌های مذهبی و قومی ۸۸
- ۲-۹-۱۱- تشکل‌های سیاسی ۸۹
- ۲-۹-۱۱-۱- جبهه ی ملی ۸۹
- ۲-۹-۱۱-۲- نهضت آزادی ۸۹
- ۲-۹-۱۱-۳- حزب ملل اسلامی ۹۰
- ۲-۹-۱۱-۴- هیأت‌های موتلفه ی اسلامی ۹۰
- ۲-۹-۱۱-۵- جبهه ی آزادی بخش مردم ایران(جاما) ۹۱
- ۲-۹-۱۱-۶- حزب توده ۹۱
- ۲-۹-۱۱-۷- سازمان چریک‌های فدایی خلق ۹۲
- ۲-۹-۱۱-۸- سازمان مجاهدین خلق ایران ۹۳
- ۲-۱۰- آغاز ائتلاف ۹۵
- ۲-۱۱- زندگانی و اندیشه ی سیاسی امام خمینی ۹۶
- ۲-۱۲- نقش بی‌همتای امام در بسیج انقلابی ۱۳۵۷ ..... ۹۸
- ۲-۱۳- ویژگی‌های ایدئولوژی و تفکر بسیج‌گرایانه ی امام ۱۰۳
- ۲-۱۴- مقایسه نقش روحانیون و روشنفکران (با تأکید بر نقش امام خمینی و شریعتی) ۱۰۷

- ۱۱۲.....۱۵-۲ رهاورد سخن.....
- ۱۱۴..... فصل سوم : بررسی فرایند بسیج مردمی امام خمینی در زمان جنگ.....
- ۱۱۵.....۱-۳-مقدمه.....
- ۱۱۷.....۲-۳- اوضاع جامعه‌ی ایران بعد از انقلاب و در دوره‌ی جنگ تحمیلی.....
- ۱۲۰.....۳-۳- آسیب زدگی انقلاب اسلامی ایران.....
- ۱۲۱.....۴-۳- ارکان بسیج عمومی در زمان جنگ تحمیلی.....
- ۱۲۱.....۱-۴-۳- جمعیت.....
- ۱۲۲.....۲-۴-۳- ایدئولوژی.....
- ۱۲۲.....۳-۴-۳- رهبری.....
- ۱۲۳.....۴-۴-۳- سازمان.....
- ۱۲۴.....۵-۳- ساختار قدرت سیاسی در ایران بعد از انقلاب.....
- ۱۲۵.....۶-۳- نظریه‌ی تیلی در رابطه با قدرت سیاسی جریان‌های سیاسی و ایدئولوژیک بعد از انقلاب.....
- ۱۲۶.....۷-۳- منازعه قدرت میان میانه روها و تندروها.....
- ۱۲۷.....۸-۳- نقش اقشار مختلف در جنگ.....
- ۱۳۱.....۹-۳- صف بندی نیروهای سیاسی بعد از پیروزی انقلاب.....
- ۱۳۲.....۱-۹-۳- صف بندی جدید مارکسیست ها در سال های اولیه‌ی انقلاب.....
- ۱۳۲.....۱-۱-۹-۳- چپ و جمهوری اسلامی.....
- ۱۳۳.....۲-۱-۹-۳- حزب توده.....
- ۱۳۴.....۳-۱-۹-۳- فداییان خلق بعد از انقلاب.....
- ۱۳۵.....۲-۹-۳- صف بندی نیروهای اسلام گرا بعد از پیروزی انقلاب.....
- ۱۳۵.....۱-۲-۹-۳- جریان خط امام.....
- ۱۳۶.....۱-۱-۲-۹-۳- جامعه‌ی روحانیت مبارز:.....
- ۱۳۷.....۲-۱-۲-۹-۳- حزب جمهوری اسلامی:.....
- ۱۳۷.....۳-۱-۲-۹-۳- سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی.....
- ۱۳۸.....۴-۱-۲-۹-۳- انجمن های اسلامی.....

- ۳-۹-۲-۲- نهضت آزادی بعد از انقلاب ۱۳۸
- ۳-۹-۲-۳- جریان های سوسیالیست های اسلامی و عملکرد سازمان مجاهدین خلق بعد از انقلاب ۱۴۰
- ۳-۱۰-۱- تشریح عملکرد گروه های مختلف در جنگ تحمیلی ۱۴۳
- ۳-۱۰-۱- جنگ و سازمان مجاهدین خلق ۱۴۳
- ۳-۱۰-۱-۱- مواضع و عملکرد سازمان منافقین پس از پیروزی انقلاب اسلامی ۱۴۵
- ۳-۱۰-۱-۲- عملکرد سازمان در طول جنگ تحمیلی ۱۴۶
- ۳-۱۰-۱-۳- فعالیت های سازمان مجاهدین خلق (منافقین) در جنگ ایران و عراق ۱۴۱۴۹
- ۳-۱۰-۲- جنگ و جنبش مسلمانان مبارز ۱۴۹
- ۳-۱۰-۳- جنگ و سازمان فدائیان خلق (اکثریت) ۱۵۰
- ۳-۱۰-۴- جنگ و سازمان چریک های فدایی خلق (اقلیت) ۱۵۱
- ۳-۱۰-۵- جنگ و حزب رنجبران ۱۵۳
- ۳-۱۰-۶- جنگ و نهضت آزادی ۱۵۴
- ۳-۱۰-۷- عملکرد روشنفکران در جنگ تحمیلی ۱۵۶

۳-۱۱- هدف گروه ها از اغتشاشات ۱۵۹

۳-۱۲ آثار مثبت جنگ ایران با عراق ۱۶۰

۱۶۶

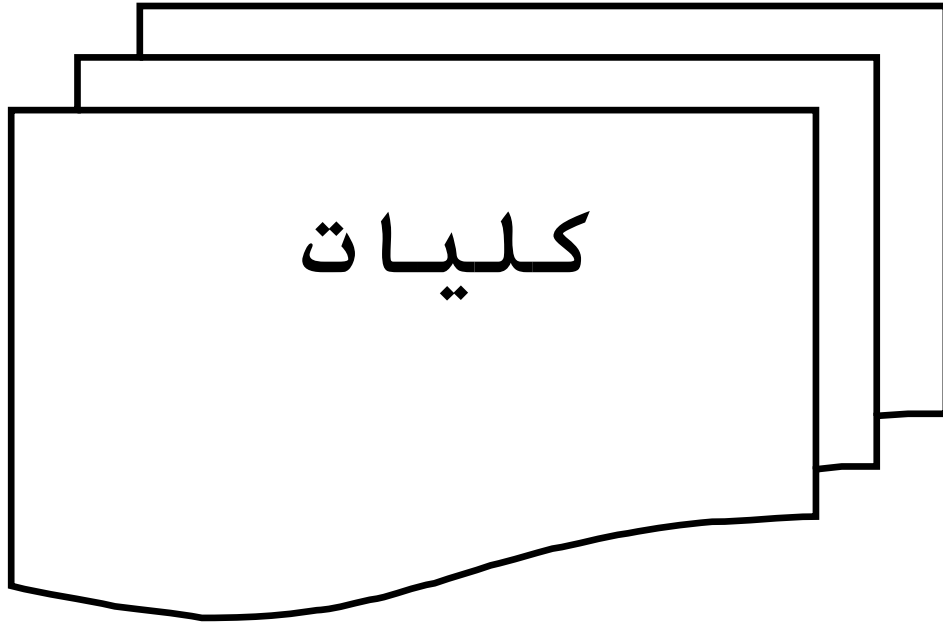
۳-۱۳ رهاورد سخن

۱۶۸

- نتیجه گیری

۱۷۲

- منابع

۱-۱- طرح مسأله

پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن سال ۱۳۵۷ حادثه‌ی حیرت‌انگیزی برای مردم جهان و به کلام رهبر انقلاب، معجزه‌ی الهی در تاریخ ایران بلکه جهان اسلام و حتی جهان بشریت بود. انقلابی که با مشکلات گوناگون کشور و معضلات سیاسی منطقه و جهان رو به رو و سر آغاز دگرگونی‌های غیر قابل پیش بینی شد. انقلاب اسلامی با ایجاد آگاهی عمیق در میان ملت‌های مسلمان جهان به ویژه کشورهای اسلامی زمینه‌ی بینش‌ها، گرایش‌ها، حرکات و سازماندهی و تحولات سیاسی را فراهم آورد. البته ارائه‌ی یک تحلیل جامع و مانع از چنین انقلابی کار ساده‌ای نیست، زیرا که اولین انقلاب بزرگ سیاسی در تاریخ ایران است که توسط یک رهبر مذهبی هدایت شده است. رهبری عملی امام از زمانی شروع شد که اولین جرقه‌های انقلاب در دی ماه ۵۶ در قم موجب شعله‌ور شدن آتش زیر خاکستر شد. در این زمان امام با تشخیص موقعیت توانست مردم را بسیج کند. اتحاد و همگرایی مردم نه از نوع اتحاد بین گروه‌ها و طبقات اقتصادی و اجتماعی گوناگون در چهار چوب منافع سیاسی و اقتصادی مشترک، بلکه وحدت کلمه‌ای بود که میان آحاد و اقشار مختلف مردم و بر محور آرمان‌ها و ارزش‌های اسلامی و به رهبری حضرت امام(ره) تحقق یافت.

حال با توجه به مطالب فوق، این سوال مطرح است که چرا این چنین انقلابی می‌بایست در ایران و آن هم با آن شرایط اتفاق بیافتد؟ برای درک این مطلب باید گفت که سه رکن مردم، رهبری و ایدئولوژی هم‌زمان در انقلاب اسلامی ایران حضور داشت. در انقلاب اسلامی ایران جمعیتی بزرگ در اوج پاکی، ایثار و پذیرا شدن اسلام و رهبری و با حرکتی پر تلاش و هماهنگ قیام کردند و این یکی از ویژگی‌های ممتاز انقلاب اسلامی ایران

است. این انقلاب وحدت اکثر اقشار ملت و بالاتر از آن تمام جریان‌های سیاسی را زیر پوشش قرار داد. مهم‌ترین اهرم مورد استفاده‌ی امام تکیه بر مردم‌گرایی شدید بود. از طرفی امام برای رسیدن به این هدف خود به ارتباطات و آگاهی بخشی تأکید داشت. انقلاب اسلامی از جنبه میزان نخبگان و توده‌های شرکت‌کننده بی‌نظیر است. به جز وابستگان به رژیم سابق که در مقابل انقلاب قرار داشتند تقریباً همه‌ی اقشار و افراد در صحنه حاضر شدند. انقلاب اسلامی توانست زمینه‌های مساعد برای رشد و توسعه سیاسی در ایران را فراهم آورد. در حالی که در دوره‌ی قبل از انقلاب، سیستم سیاسی سلسله‌مراتبی، نخبه‌گرا و وابسته بود، لذا بسیاری از متخصصان و روشنفکران تمایلی به همکاری با نظام سیاسی نداشتند و سیستم دچار کمبود نیروی متخصص در جهت پیشبرد اهدافش بود. از این رو، در دوره‌ی قبل از انقلاب، روشنفکران نتوانستند مردم را با خود همراه کنند و موجد یک انقلاب باشند، در حالی که امام توانست اکثر اقشار جامعه را با خود همراه کند. از طرفی روشنفکران فقط به طیف خاصی از مردم توجه داشتند که این باعث عدم موفقیت آنان شد. حال این سؤال پیش می‌آید که امام چگونه توانستند همه‌ی اقشار جامعه را با خود همراه سازند؟ دلیل شکست و به حاشیه رانده شدن روشنفکران ایران در دوره پهلوی دوم چیست؟ از طرفی می‌کوشیم تا نقش امام در بسیج کردن مردم در زمان انقلاب و زمان جنگ را مقایسه کنیم و ببینیم که چه تفاوتی بین مردم حاضر در صحنه در زمان انقلاب و زمان جنگ بوده است و در این دوره بسیج امام چگونه عمل کرده و چه ویژگی‌هایی داشته است؟ آیا بسیج مردمی زمان جنگ هم مثل انقلاب بوده است یا از کم و کیف آن کاسته شده است و این که گروه‌های سیاسی دیگر چگونه عمل کرده‌اند؟

۱-۲- سوال اصلی

بسیج مردمی امام در زمان انقلاب و جنگ تحمیلی شامل چه قشرهایی می شد؟

۱-۳- سوالات فرعی

- ۱- چه کدها و مؤلفه هایی در نظریه‌ی امام بود که باعث شد تا امام در بسیج کردن مردم موفق‌تر از بقیه باشد؟
- ۲- عدم انسجام درونی، وحدت فکری و ناهماهنگی روشنفکران چه تأثیری در ناکارآمدی آنان داشت؟
- ۳- علل تأثیر گذاری امام خمینی بر افکار و رفتار طیف وسیعی از اقشار مختلف ایران و بسیج آنان در روند انقلاب اسلامی چیست؟
- ۴- چرا امام خمینی در بسیج کردن مردمی موفق‌تر از روشنفکران دیگر در زمان انقلاب عمل کردند؟

۱-۴- ضرورت پژوهش

در کتاب‌ها و مقالاتی که در زمینه‌ی انقلاب اسلامی ورهبری امام نوشته شده بیشتر نقش امام در بسیج مردمی زمان انقلاب را بیان کرده است، در این پژوهش سعی می شود علاوه بر مقایسه‌ی نقش امام در بسیج کردن مردم در زمان انقلاب و زمان جنگ، عملکرد امام با روشنفکران قبل از انقلاب نیز مقایسه شود.

۱-۵- هدف پژوهش

گرچه در مورد علل و ماهیت انقلاب و ویژگی‌های آن مطالب زیادی تدوین شده است، اما هنوز مسائل بحث برانگیز بسیاری بدون پاسخ مانده است. بنابراین هنوز مفاهیم نظری زیادی است که بایستی برای نظریه پردازی اجتماعی در مورد انقلاب کاملاً تبیین شود. هدف از انجام این پژوهش، بررسی تطبیقی نقش امام و روشنفکران قبل از انقلاب در بسیج مردمی است و هم چنین بررسی تفاوت اقشار شرکت کننده در صحنه ی انقلاب و زمان جنگ هدف دیگر این پژوهش است.

۱-۶- فرضیه ی اصلی

بسیج امام در زمان انقلاب شامل اکثر طیف‌ها می شد ولی در طول جنگ بیشتر شامل توده ها بود و بعضی از روشنفکران، گروه‌های چپ، ملی مذهبی‌ها در طول جنگ بسیج نشدند.

۱-۷- فرضیات فرعی

- ۱- گرایش اکثریت روشنفکران به اندیشه‌ی چپ، در ناکامی آنان تأثیر داشته است.
- ۲- پایبندی روشنفکران به اندیشه‌های وارداتی غرب، سیاسی بودن آنان به جای فرهنگی ماندنشان و حسادت های فردی و گروهی آنها نسبت به یکدیگر در عدم ثبات و بی پایگاهی آنان موثر بوده است.

۱-۸- ادبیات تحقیق

قیام عمومی که ایران را به سمت جریان ۱۳۵۷ سوق داد، تقریباً تمامی ناظران را شگفت زده کرد. با خروج شاه از کشور در سال ۱۳۵۷ و بازگشت امام خمینی به ایران، اولین تحلیل‌ها شروع شد و مجموعه‌ای از مطالب به رشته‌ی تحریر در آمد. در زمینه‌ی انقلاب اسلامی کتاب‌های بسیاری تدوین شده است و پژوهشگران بسیاری درباره‌ی علل وقوع انقلاب، نقش رهبری در انقلاب، شرایط انقلاب، بسیج انقلابی و ... به پژوهش پرداخته‌اند. از جمله کتاب‌های مهم در این زمینه، کتاب پیرامون انقلاب اسلامی از شهید مرتضی مطهری که در برگیرنده‌ی چند سخنرانی و مصاحبه‌ی مطهری در باره‌ی ماهیت و عوامل انقلاب‌ها، جمهوری اسلامی و ارکان و بقای انقلاب اسلامی است. او معتقد است عوامل اقتصادی، آزادی خواهی و اعتقادی در ایجاد انقلاب اسلامی ایران نقش داشته‌اند. وی می‌گوید سهم اصلی در انقلاب به دوش روحانیت بوده است.

کتاب انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن از عباسعلی عمید زنجانی که معتقد است در وقوع انقلاب عقیده و ایمان، اسلامی بودن، رهبری، وحدت مردم و هم‌چنین انگیزه‌ها و آرمان‌های اسلامی نقش داشتند. وی محور اصلی انقلاب اسلامی را مکتبی بودن آن می‌داند و به عواملی چون سیاست مدرنیزه کردن کشور توسط محمد رضا شاه، اقتصاد نابه سامان ایران و سیاست حقوق بشر کارتر در وقوع انقلاب ایران اشاره می‌کند و معتقد به مبارزات امام در سه مرحله است. سیاست اسلام زدایی شاه را عامل اصلی انقلاب می‌داند.

در این زمینه کارهای تحقیقی بسیاری هم صورت گرفته است از جمله پایان‌نامه‌ی آقای خدایار خدایاری با عنوان ایدئولوژی و بسیج سیاسی در انقلاب اسلامی ایران و پایان‌نامه‌ی آقای حسین حسینی با عنوان رهبری و بسیج سیاسی: مورد انقلاب اسلامی ایران.

رستاخیز اسلامی و طبقات متوسط شهری در ایران عنوان پایان‌نامه دکترای مجید موحد مجد در هند است که ضمن تأیید مشارکت طبقه متوسط در انقلاب اسلامی ایران، دلایل مشارکت طبقات متوسط شهری در

انقلاب اسلامی را تعهد این اقشار در مشارکت در مراسم مذهبی چون نماز جماعت در مساجد، پرداخت زکات، حج، اهمیت دادن به پوشش اسلامی و ارزش های مربوط به آن مثل حجاب، اهمیت دادن به ارزش علم و عقلانیت در حوزه های مختلف زندگی خصوصی و عمومی خود مثل توجه به استفاده از امکانات مدرن در سازماندهی زندگی و کارشان می داند. هم چنین این تحقیق به بررسی چگونگی تشویق و ترویج ارزش هایی چون حقوق بشر، عدالت اجتماعی، جنسیت و مشارکت سیاسی در جامعه ایرانی توسط انقلاب ایران پرداخته است. معتقد است که جامعه آمادگی بیشتری برای شرکت در کنش های انقلابی داشته اند. لذا می بینیم که اکثرشدهای سال ۱۳۵۷ شهر تهران از خانواده های طبقات متوسط و پایین جامعه برخاسته اند.

دلایل عدم موفقیت رژیم شاه در جلب حمایت طبقه متوسط جدید تحقیقی است که توسط لیلا چمن خواه دانشجوی دانشگاه تربیت مدرس تهران در سال ۱۳۷۹ به صورت اسنادی انجام شده است. محقق به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که چرا شاه نتوانست حمایت طبقه متوسط جدید را به خود جلب نماید و به این نتیجه می رسد که رژیم پهلوی نتوانست به خواست ها و توقعات طبقه متوسط پاسخ دهد، لذا این طبقه در مقابل سیاست ها و عملکردهای شاه ایستاد. دلایل این عدم استقبال و پذیرش از جانب طبقه متوسط جدید و ناتوانی رژیم در جلب حمایت، بحث اصلی این رساله است.

بررسی علل عدم توانایی سیستم سیاسی ایران در جذب مشارکت مردمی از کودتا ۱۳۳۲ تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ " عنوان پایان نامه ی محمود صفری فرخند است که به این نتیجه می رسد که سیستم سیاسی پهلوی چون معتقد به نوعی رسالت برای خود و تأیید مذهبی در اداره ی ایران بود، هر گونه تقاضای مشارکت را غیرمشروع تلقی می نمود و حاضر به قبول هیچ گونه انتقادی حتی از سوی احزاب فرمایشی خود چون ایران نوین هم نبود و هرگونه انتقادی سرکوب می شد. از طرفی سیستم به دلیل ضعف های متعدد ساختاری و کارکردی خود قادر به جذب مشارکت مردمی نبود. از سوی دیگر به دلیل عدم جذب مشارکت نخبگان و روشنفکران و تحصیل کردگان خارج از سیستم سیاسی، سیستم نتوانست از این نیروهای متخصص و خلاق

جهت برطرف نمودن ضعف‌های خود و بازسازی و مرمت ساختارهای موجود استفاده نماید . لذا مخالفان، رهبری مردم را در جهت مخالفت با سیستم سیاسی حاکم به دست گرفتند و رژیم پهلوی را سرنگون کردند.

۱-۹- تعریف مفاهیم

۱-۱- ۹- تعریف انقلاب^۱

انقلاب تحول سیاسی پیچیده‌ای است که در طی آن حکومت مستقر به دلایلی توانایی اجبار و اعمال زور را از دست می‌دهد و گروه‌های گوناگون اجتماعی و سیاسی به مبارزه بر می‌خیزند تا قدرت سیاسی را قبضه کنند. این مبارزه مدتی طول می‌کشد تا آن‌که سرانجام نهادهای جدید سیاسی جانشین نهادهای قدیم شوند. ممکن است ضعف حکومت زمینه را برای پیدایش منازعه‌ی گروه‌های سیاسی و اجتماعی برای کسب قدرت فراهم آورد. از سوی دیگر ممکن است پیدایش و گسترش گروه‌های سیاسی و اجتماعی و مبارزه‌ی آن‌ها برای رسیدن به قدرت به ضعف حکومت در اعمال زور بینجامد. (بشیریه، ۱۳۷۲: ۱)

انقلاب، پدیده‌ای اجتماعی است که وقوع آن مستلزم مهیا بودن شرایط اجتماعی لازم و عوامل مختلف اجتماعی است. زمانی که این عوامل اجتماعی مهیا باشد، با وجود رهبری و ایدئولوژی انقلابی، بسیج مردمی صورت می‌گیرد و با مشارکت جمعی، انقلاب به پیروزی می‌رسد. مشارکت جمعی، عاملی بسیار مهم و سرنوشت ساز در انقلاب است، به نحوی که بدون وجود آن، پیروزی انقلاب ممکن نیست. لذا در تعاریف متعددی که از انقلاب ارائه می‌شود و نیز در نظریه پردازی‌ها و نظریه‌های انقلاب، توجه به حرکت جمعی و بسیج مردمی، یکی از مفاهیم اصلی و قابل توجه است .

¹Revolution

انقلاب حرکت مردمی در جهت تغییرات سریع و بنیادین در ارزش‌ها و باورهای مسلط، نهادهای سیاسی، ساختارهای اجتماعی، رهبری، روش‌ها و فعالیت‌های حکومتی یک جامعه توأم با خشونت داخلی است.. (محمدی، ۱۳۷۰: ۳۰)

۹-۱-۲ بسیج

در تعریف لغوی واژه ی بسیج در فرهنگ فارسی معین به مواردی چون سامان دادن، ساز جنگ، آمادگی، تجهیزات، اراده و قصد عزیمت، آماده ساختن نیروهای نظامی اشاره شده است (معین، ۱۳۷۵: ۵۸) بسیج یک نهاد انقلاب است که از توده‌ی مردم و آحاد جامعه تشکیل شده است. برخی از جامعه شناسان و عالمان سیاست معتقدند بسیج برای انقلاب ضروری است. باید توده‌ای از مردم جمع شوند تا انقلابی را به نتیجه برسانند. از همین رو به حرکت توده‌های مردم برای برپایی نظام حکومتی جدید بسیج گفته می‌شود. حکومت‌های دموکراتیک مشارکت بسیجی را برای اداره‌ی امور می‌پذیرند زیرا باعث استحکام نظام حکومتی می‌شود. (ابوطالبی، ۱۳۸۷: ۲۷)

۹-۱-۳ بسیج سیاسی:

بسیج از لحاظ سیاسی روندی است که از طریق آن احزاب یا مؤسسات سیاسی، مردم را به صحنه سیاست وارد می‌کنند. بسیج به معنی فعال شدن از نظر سیاسی و کاربرد منابع قدرت برای اهدافی است که هر گروه یا حزبی، مردم را برای آن ترغیب می‌کند. سازمان، رهبری و ایدئولوژی ابعاد اصلی روند بسیج عمومی هستند. (بشیریه، ۱۳۷۲: ۸۲)

۴-۱-۹ روشنفکر

روشنفکر کسی است که دارای یک بینش انتقادی است، یعنی روشنفکر اولاً نسبت به وضع موجود معترض است و در همین حال می‌کوشد تا آن‌چه را که در برابرش «وضع مطلوب» می‌داند جانشین آن سازد. پس بنا بر این تعریف، به هر فیلسوف، دانشمند، نویسنده و هنرمند روشنفکر اطلاق نمی‌شود، بلکه روشنفکر باید خودآگاهی داشته باشد و روح زمان و نیاز جامعه‌اش را حس کند و دارای بینش جهت‌یابی و رهبری فکری باشد و جامعه خود را دقیقاً و مستقیماً بشناسد و زمان خود را درک کند و حرکت زمان خود را پیش‌بینی کند و به نیازهای نسل خود بپردازد. (حسینی، ۱۳۸۱: ۱۸۴)

۱-۱۰ روش تحقیق

این پژوهش با روش تاریخی-توصیفی انجام خواهد گرفت و در جمع‌آوری مطالب از روش کتابخانه‌ای استفاده می‌شود. از آن‌جا که انجام این پژوهش براساس منابع و مدارک گوناگون صورت گرفته دارای مشکلاتی نیز بوده است. از جمله می‌توان به عدم دسترسی به برخی از منابع مهم و عدم همکاری برخی از کتابخانه‌ها اشاره کرد.

۱-۱۱ مورد انتظار

با توجه به نیازی که در زمینه‌ی شناخت انقلاب برای نسل‌های آتی وجود دارد و این که این نسل‌ها بتوانند به یک شناخت درست در رابطه با شرایط قبل و بعد از انقلاب، نقش توده‌ها و اقشار شرکت‌کننده در این انقلاب و مسائل دیگر در رابطه با این انقلاب عظیم دست‌یابند و شرایط جنگ را درک کنند، انتظار می‌رود با این کار